
ЛЕГАТИ И БИБЛИОТЕКЕ ЦЕЛИНЕ У НАРОДНОЈ БИБЛИОТЕЦИ СРБИЈЕ

Велибор Прелић
Народна библиотека Србије, Београд

УДК: 021.9
061.27:02
025.17:027.54(497.11)

Сажетак

У тексту се објашњава разлика између библиотека целина и легата, и наводе се начини на који се такве збирке примају у фондове библиотека. Представљени су различите врсте грађе које се најчешће могу наћи у овим колекцијама, начини стручне обраде, физичке заштите и чувања у Народној библиотеци Србије. Писано је и о доступности ове грађе и о могућностима да се уз помоћ нових технологија доступност још повећа.

Кључне речи: легати, библиотеке целине, врсте грађе, стручна обрада, конзервација, доступност, Народна библиотека Србије

Увод

Традиција поклањања личних збирки од научне, културне и уметничке вредности, као и материјалних вредности, код нас одавно постоји и има богату и разноврсну историју. Поклањање покретних културних добара јесте двосмерна идеја – показује свест појединаца да ће њихов труд на формирању вредних колекција бити награђен тиме што ће их уступити заједници на коришћење, док заједница, препознавањем културног, уметничког, научног или историјског значаја колекција својих истакнутих појединаца, преко својих институција (библиотеке, архиви, музеји) преузима бригу о овим колекцијама, чува их, штити и чини доступним широј јавности, стварајући својеврстан меморијал својим значајним члановима. Свака библиотека чији је специфични садржај формиран по било којем критеријуму, и без обзира на то да ли је такву библиотеку

формирао појединац или нека институција, назива се библиотека целина. Свака таква библиотека целина има своју вредност, некада због угледа личности која је библиотеку целину формирала, или због научног и културно-историјског значаја садржаја библиотеке. Библиотеке целине могу ући у фонд било које јавне библиотеке (или неке друге институције, архива или музеја) откупом, поклоном или тестаментарним завештањем законитог власника неке такве збирке. Само оне библиотеке целине које су тестаментом предате некој јавној библиотеци или било којој другој институцији, а које иначе не би имале право на ово наслеђе, називају се легатима, а страна која их уступа је легатор.¹ Дакле, у формалном смислу легатима се могу називати само оне библиотеке целине које су промениле власника жељом израженом у тестаменту, која је затим потврђена судском одлуком према одредбама Закона о наслеђивању, и којом се збирка предаје у власништво наведеној институцији, док се све остале збирке, које су у фондове ушле поклоном или откупом, могу називати само библиотекама целинама. У свакодневной комуникацији постало је уобичајено да се све библиотеке целине, без обзира на начин на који су уврштене у фонд, називају легатима, али не би требало губити из вида да постоји јасно формулисана формална разлика између библиотека целина и легата; као што би и институције које поседују овакве колекције требало да разграниче које су од збирке које поседују библиотеке целине, а које легати. Такође, библиотеке целине и легати не морају одмах имати коначну форму, јер се уговором између поклонодавца или легатора и институције која прима збирку може прецизирати да ће се грађа сукцесивно предавати поклонопримцу (са или без надокнаде, или завештањем, у случају легата). Такве збирке, чији

садржај још увек није у потпуности заокружен свим предвиђеним материјалом, називају се библиотеке целине у настајању, односно легати у настајању.²

Институција која преузима библиотеку целину преузима и обавезу да се према тој збирци односи по свим прописаним стандардима, да је стручно обради, да је физички заштити, представи јавности и учини доступном корисницима и истраживачима. По окончању стручне обраде потребно је објавити каталог, а према закону о заштити културних добара, институција која је у поседу библиотеке целине или легата обавезна је да поднесе предлог за проглашавање овакве збирке културним добром, без обзира на то што неки примерци из збирке, као што су старе или ретке књиге, већ, по аутоматизму, имају статус културног добра. Све обавезе и привилегије које нови власник библиотеке целине или легата стиче добијањем власништва над збирком прецизиране су или у тестаменту којим је власник збирке (легатор) завештао своје власништво, или у уговору којим је нека колекција откупљена од власника (а власник може бити и особа која је креирала библиотеку целину, али и њени законити наследници). И када се ради о поклону, уступању без материјане надокнаде, са поклонодавцем се обавезно склапа уговор којим се прецизира о каквом садржају се ради, које обавезе поклонопримац преузима и какве привилегије стиче. Тим уговорима је важно разјаснити питање ауторских права која се тичу необјављених ауторских дела, као и оних ауторских права која постоје на већ објављеним радовима.

Народна библиотека Србије у својим фондовима има 15 библиотека целина и легата који су били власништво наших истакнутих научника, јавних и

1 Светлана Мирчов, „Библиотеке целине и библиотеке легати“, Гласник НБС, 2004, бр. 1, стр. 11.

2 Исто, стр. 12.

културних радника или уметника: писаца Милоша Црњанског, Милана Ракића и Љубомира Мицића, професора Веселина Чајкановића, Тихомира Ђорђевића, Михајла Динића, Љубице и Данице Јанковић, Петра Колендића, Милоша Ђурића, Јована Пејовића, политичара Душана Петровића, сликарке Љубице Цуце Сокић, управнице Универзитетске библиотеке Милице Продановић и њене кћери, театролога, Борјане, публицисте Милоша Јевтића и етнолога Оливере Младеновић (детаљније на <http://www.nb.rs/collections/index.php?id=802>). Статус легата имају колекције Милоша Црњанског и сестара Јанковић, док су остале збирке библиотеке целине.

О садржају библиотека целина и легата

Садржај колекција које су поклоном или тестаментом стигле у Народну библиотеку Србије, одсликава интересовања њихових власника и тематски је профилисан облашћу којом се власник бавио, као и интересовањима која је имао мимо своје основне делатности.

Основу сваке овакве колекције чине наравно књиге – монографске публикације, које, како је већ речено, упућују на професионална интересовања власника. Обично већи део монографских публикација чине домаћа издања, која већ постоје у нашим фондovima. Међутим у скоро свакој колекцији постоји и значајан број страних издања, међу којима је велики број наслова који представљају једине примерке код нас, што сваку такву колекцију чини вреднијом.

Домаћа издања ипак имају нешто другачији значај у оваквим колекцијама, и не представљају само још један примерак неког наслова који већ постоји у редовном фонду, јер у овом случају сваки наслов, свака публикација, учествује у формирању специфичног профила сваке од личних библиотека које

су поклоњене као посебна колекција. Напослетку, примерак публикације која је била у личном власништву неког истакнутог појединца нашег друштва – уметника, научног или културног радника, ипак има другачији значај од примерка који је стигао у фондове као обавезни примерак. Тај посебни значај је наглашен и тиме што су примерци из ових збирки често персонализовани, било само потписом власника, или, у бољим случајевима, екслибрисом који је власник израдио за своју библиотеку. У овом смислу, нарочито су важне посвете на књигама, често врло надахнуте, које су власници библиотека добијали од својих сарадника и пријатеља, или поштовалаца њиховог рада, чиме се непосредно добија увид у ширину друштвених веза и друштвени статус власника библиотеке. По броју посвета нарочито се истиче библиотека Мише Јевтића, у којој су готово све књиге обogaћене посветама аутора. У публикацијама које су биле у власништву научних радника честе су маргиналије, руком дописивани коментари или краће белешке које су им помагале у раду. У појединим публикацијама их има у толикој мери да се публикација може третирати као рукописна грађа.

У колекцијама се могу наћи и примерци домаћих и страних старих и ретких књига. Ова грађа је због својих карактеристика заштићена као културно добро и пре него што цела збирка у којој се налази добије такав статус. Најчешће се ова грађа налази доста лошем физичком стању и неопходно је сваки примерак старе књиге, макар превентивно, однети у одељење за конзервацију да би се проценио степен оштећења и да би се заштитила на одговарајући начин. У збиркама које се налазе у НБС највише старих књига има у збиркама професора Чајкановића и Ђорђевића.

Осим монографских публикација, као 'обавезног' дела нечије личне библиотеке, у овим колекцијама

се може наћи најразноврснија грађа за коју су њихови власници, или наследници, сматрали да има вредност – рукописи, преписка, фотографије, домаћа и страна периодика, карте, музикалије, лична и службена документа, свакодневни предмети, па и одећа, уметничка дела, чак и намештај.

Рукописи су свакако најзначајнија, и за истраживаче најзанимљивија врста грађе, јер се из рукописне грађе може добити непосредан увид у професионални рад власника колекције. Највећу вредност међу рукописима свакако представљају рукописи који нису никада објављени, било да се ради о научном или уметничком делу. Чак и у случају да се ради о рукописима који јесу објављени, истраживачима може бити од велике важности да се упознају са процесом настанка неког дела. У случају када се ради о научним радовима кроз рукописе се може пратити методологија рада, промене у вредновању значаја чињеница с којима аутор ради, увођење нових сазнања, све до коначне верзије. Може се рећи да истраживачи књижевности имају још и већу корист од рукописне заоставштине коју су оставили књижевници, јер добијају прилику да упознају цео процес настанка неког књижевног дела, врло често и да упореде различите верзије које је аутор написао током рада. Такви рукописи су од кључне важности за припреме критичких издања, док је значај који имају рукописи из ових колекција, а који нису никада објављени – непроцењиве. Од ове врсте грађе која се налази у НБС треба истаћи богату рукописну заоставштину књижевника Милоша Црњанског, док се међу рукописима који имају научни карактер издвајају они из заоставштине сестара Јанковић, наших познатих етномузиколога и кореолога.

Посебан део рукописне заоставштине чине исписи, које су научни радници и истраживачи направили радећи у архивима у земљи и иностранству. Због техничких могућности, преписивање докумената

је, донедавно, било једини начин да се направе копије архивске грађе, које су се, у форми исписа, нашле у оквиру неке од библиотека целина. Готово целу рукописну заоставштину професора Петра Колендића чине исписи из Дубровачког архива у којем је он годинама истраживао.

Још једна врста рукописне грађе која је повезана са научним истраживањима јесу белешке вођене током теренских истраживања, а највећу количину такве грађе можемо наћи у легату сестара Јанковић, које су водиле опсежна етномузиколошка и кореолошка истраживања која су помно бележиле.

Преписка представља драгоцен извор за проучавање живота и рада власника збирке, његових интересовања и друштвених контаката. Наравно, у овом случају ради се о писмима која је власник поклоњене библиотеке примао, а не о онима које је сам писао, осим спорадичних случајева када су сачувани концепти писама, а тада се углавном ради о службеној кореспонденцији. Писма пружају могућност да се, захваљујући свом мање формалном облику, стекне много дубљи увид у личност, па се без обзира на то што у збиркама нема писама самог власника збирке, истраживачима пружа јединствена прилика да се, макар и посредно, боље упознају са особинама и интересовањима власника библиотеке, да на основу круга људи и институција са којима је био у контакту закључе о његовим интересовањима, ширини друштвених активности и везама које је успоставио на различитим основама. Писма заправо омогућавају ретку прилику да се сазна доста детаља и из приватног живота власника библиотеке и да се на тај начин заокружи слика о његовој личности. Убедљиво најобимнија преписка од свих библиотека целина у НБС налази се у заоставштини професора Тихомира Ђорђевића, која броји око 6.300 писама примљених од око 800 личности и институција из земље и иностранства.

Периодичне публикације које се налазе у библиотекама целинама скоро у потпуности представљају стручну литературу из оне области којом се власник библиотеке бавио. Будући да су стручни часописи најефикаснији начин праћења текуће продукције у науци, не чуди да је њихов број највећи код оних власника збирки који су се бавили научном делатношћу, као што су професори Чајкановић и Ђорђевић, или сестре Јанковић (код Чајкановића број стручних домаћих и страних часописа чини око једне трећине укупног броја свезака у збирци). Код њих се може наћи и доста иностраних стручних часописа. Велики број свезака периодике постоји и код сликарке и академика Љубице Сокић, и у збирци уметничкиг фотографа и професора Академије Бранибора Дебељковића, који су, такође, с пуно енергије пратили тенденције у оним областима уметности којима су се бавили. Ове колекције иностране периодике унутар личних библиотека представљају драгоценост јер су наслови које оне поседују веома често и једини примерци који постоје код нас. Осим целовитих бројева разних часописа, у грађи се могу пронаћи и новински исечци који се тичу активности власника збирке. Највећи број новинских исечака налази се у збирци хеленисте Милоша Ђурића.

Фотографије су специфична врста грађе која се не налази тако често у библиотекама целинама. Њихов значај за збирку је налик оном који има преписка – на посебан начин даје увид у личност власника библиотеке и може значајно помоћи да се његове професионалне, приватне и породичне везе и активности још боље утврде. Фотографије могу дати велики број информација, а изазов у раду с фотографијама представља чињеница да на њима најчешће нема података, па треба идентификовати сва лица на њој и утврдити време и место где је фотографија настала, што је често немогућ захтев. НБС има у својим фондовима збирку која је припадала уметничком фотографу и

професору Академије Бранибору Дебељковићу, и која је једина библиотека целина или легат у НБС чију основну грађу чине фотографије. У овој збирци се, уз стручне наслове монографских публикација и периодике, налази и око 1.500 оригиналних фотографија и негатива Бранибора Дебељковића. Значајан је и фонд фотографија у легату Милоша Црњанског, јер садржи велики број фотографија чији је аутор сам Црњански, док су сестре Јанковић оставиле богату збирку фотографија начињених током њихових теренских истраживања, као и из приватног и породичног живота.

У неким библиотекама целинама могу се наћи и лична документа власника збирке, која, по својој природи, припадају архивској грађи. Ова врста грађе омогућава прецизније датирање неких догађаја из живота власника збирке, утврђивање хронолошког следа, или даје податке о професионалним активностима власника. Међу документима се најчешће налазе личне карте и пасоши, службене легитимације, документа везана за школовање, разне потврде и слично. У збиркама које се налазе у НБС, легат Милоша Црњанског садржи највише ове грађе која покрива готово цео пишев живот.

Музикалије су грађа која се може наћи у збиркама оних власника који су били професионално везани за музику, и у својим збиркама чували или носаче звука или нотне записе, штампане или руком забележене. Анализом овог материјала, у сарадњи са стручњацима, може се утврдити шта је од ове грађе вредно, шта је већ познато и објављено, да ли постоје неке варијације у односу на познате теме и слично. Највећа количина ове врсте грађе налази се, логично, у легату сестара Јанковић, наших познатих етномузиколога и кореолога, а у њиховој збирци налази се и материјал који је припадао њиховом ујаку, Владимиру Ђорђевићу, нашем познатом музикологу.

У библиотекама целинама може се наћи и картографска грађа, као прилог уз друге публикације или као самостално издање, затим разноврсне публикације као што су издавачки или изложбени каталози, плакати, позивнице, рекламни материјал и остали ситни графички материјал, који казује о интересовањима и друштвеним активностима власника колекције.

Дешава се да се у овим колекцијама нађу и свакодневни предмети власника збирке, чак и намештај, али и уметничка дела. Ови предмети, који заправо и не спадају у библиотечку грађу, дају целој колекцији интимнији изглед и могу одлично послужити као изложбени експонати при представљању библиотека целина или легата. Од колекција које се налазе у НБС оваквих предмета је највише у легату Милоша Црњанског – радни сто и столица, писаћа машина, фото-апарат, украсни предмети, али и аутопортрет и цртежи које је насликао као средњошколац. НБС такође поседује намештај из радне собе Милана Ракића, и предмете из атељеа Цуце Сокић – палете и четкице, радну блузу, као и један аутопортрет и једну графику.

Обрада и заштита грађе у библиотекама целинама и легатима

Сва грађа која се налази у збиркама које су у НБС стигле као поклон или као тестаментарна жеља пролази стручну библиотекарску обраду која се врши према прихваћеним стандардима библиотекарске струке. Имајући у виду разноврсност грађе која се налази у појединачним збиркама, а и да би оваква збирка била потпуно обрађена, неопходна је сарадња више стручњака који ће обрадити оне делове грађе који су њихова ужа специјалност. Сва ова разноврсна грађа једне библиотеке целине или легата обједињена је посебном словном ознаком у сигнатури, која представља иницијале власника

збирке (тако легат Милоша Црњанског носи ознаку 'МЦ', Тихомира Ђорђевића – 'ТЂ', Љубомира Мицића – 'ЉМ', и тако даље), док се унутар основне сигнатуре додаје ознака која ближе одређује врсту грађе (за фотографије се додаје 'Ф', за разгледнице 'Рг', за рукописе 'Р'...).

Свака врста грађе која се налази у овим збиркама се обрађује према стандардима који важе за ту врсту грађе, па се каталогизација монографских публикација врши у електронској бази Народне библиотеке Србије, уз уношење и оних података који се налазе на том одређеном примерку (посвета, екслибрис, маргиналије). Обрада фотографија подразумева и утврђивање времена и места на којем је фотографија настала, као и идентификацију особа на фотографији, што може бити јако тежак задатак, док се при обради преписке мора утврдити ко су аутори писама, да би се целокупна преписка могла организовати по ауторима. Рад на обради рукописа подразумева најпре идентификацију типова грађе (писма, преписи и исписи, концепти, ране верзије радова и дела, текстови припремљени за штампу и друго) што даље води до тога да се у садржинској анализи рукописа библиотекарима морају консултовати и са институцијама и стручњацима који се баве одређеном облашћу да би се поуздано утврдило о каквом се тачно материјалу ради, и да би се издвојила грађа која има већу вредност у научном или културном смислу. На оној грађи која до сада није објављена наставља се рад, у смислу припрема за њено објављивање.

Посебна пажња приликом обраде се обраћа на физичко стање грађе која се налази у збирци, па се они примерци који су оштећени на било који начин и којима је потребна конзервација, без одлагања заштићују на одговарајући начин.

Доступност грађе библиотека целина и легата

Библиотеке целине и легати чувају се, груписане заједно, у посебном делу магацинског простора Народне библиотеке Србије. Монографске публикације и периодика заузимају место на полицама према сигнатурном броју који носе, док су рукописи и фотографије смештени у коверте и овојнице у посебним кутијама због додатне заштите. Неки предмети и делови намештаја су изложени на галерији НБС, као стална поставка Фонда легата и библиотека целина, и ту се може видети намештај, лични предмети и уметничка дела из збирки Милоша Црњанског, Милана Ракића и Цуце Сокић.

Будући да сва грађа која се налази у збиркама које чине легати и библиотеке целине има посебан положај унутар целокупног фонда НБС, приступ овој грађи се омогућава преко посебног захтева. Када примерак неке монографске публикације постоји и у редовном фонду и у неком легату или библиотеци целини, кориснику се издаје примерак из редовног фонда. У случају да је једини примерак онај у легату или библиотеци целини, тада ће корисник тај примерак добити у посебној читаоници Одељења посебних фондова, које води ову врсту збирки. Друге врсте грађе које се могу наћи у овим збиркама – рукописи, фотографије, писма и друго корисници могу добити уз посебан захтев који се упућује водитељу одређеног фонда. Да би се корисницима олакшао приступ овој грађи, која је често осетљива и непрактична за манипулацију, најбоље решење је у дигитализацији материјал, и омогућавању да та грађа буде доступна у електронској верзији.

Такође, да би се ове вредне и богате збирке приближиле јавности, и да би јавност била упозната са значајем и вредношћу заоставштине наших истакнутих научних и културних радника и уметника, потребно је представљати њихов садржај преко

изложби и на друге пригодне начине. Уз сарадњу са институцијама и стручњацима из одговарајућих области треба радити на објављивању оних текстова који још нису објављени или на укључивању материјала у стручно-научна истраживања. Оваквим поступањем промовише се и сама идеја уступања вредних приватних колекција.

Постоји више случајева у којим се заоставштине неке истакнуте личности налази у две или више институција – у НБС, САНУ, или на катедри неког факултета, као што је случај са заоставштином Стојана Новаковића или Милоша Ђурића. На сваком месту на којем се налази, та грађа је обрађена и заштићена према важећим стандардима за чување овакве врсте грађе и доступна је корисницима. Међутим, приметно је одсуство комуникације између институција које чувају делове грађе једне исте особе, што може да отежава рад истраживачима. Захваљујући савременој технологији било би могуће, и лако изводљиво, објединити информације о грађи која се физички налази на различитим местима у јединствену базу података. Таква база би била од велике помоћи истраживачима јер би им омогућила да брзо дођу до информације где се налази оно што је њима потребно. Временом би се сарадња на уређивању садржаја овакве веб-странице могла проширити и на све институције у којима се налазе библиотеке целине и легати, а која би давала све неопходне информације о легатима у нашој земљи, врстама грађе која се у њима налази, начину на који је могуће приступити тој грађи и осталом.

Литература:

Светлана Мирчов, „Библиотеке целине и библиотеке легати“, *Гласник НБС*, 2004, бр. 1.

Velibor Prelić
National Library of Serbia, Belgrade

Memorial Libraries in the National Library of Serbia

Abstract

This article explains the differences between memorial libraries, as well as different legal procedures of including

such collections in the library holdings. It also presents different types of material that memorial libraries contain, how they are treated, protected and presented to the public in the National Library of Serbia, with some proposals of increasing availability of this material.

Keywords: memorial libraries, types of material, catalogization, conservation, availability, National Library of Serbia